

**ДИАЛЕКТИКА ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Мельничук Д. П.

ВСТУП

Характерною ознакою ХХІ століття став остаточний перегляд панівної донедавна парадигми, відповідно до якої соціальний прогрес вбачався у позитивній динаміці кількісних макро-економічних показників, а проблематиці якісних аспектів суспільного розвитку – здоров'ю, впевненості у завтрашньому дні, справедливості, гуманізації системи соціально-трудових відносин, екологізації виробництва і відновленню довкілля – відводилася другорядна роль. Сьогодні ж засвідчило, що економічне зростання та досягнення високого рівня життя не забезпечують суспільства від злиднів і жебрацтва, злочинності, наркоманії, забруднення довкілля та техногенних катастроф, не запобігають глибоким соціальним потрясінням. Виявилось, що економічне зростання та соціальний прогрес пов'язані між собою не так однозначно, як це здавалося раніше: досить часто результати зусиль усього суспільства розподіляються між його членами несправедливо, через що у світі й надалі прогресує розшарування на бідних і багатих, здорових і хворих, тих, що мають доступ до якісної освіти й медичних послуг, і тих, які позбавлені такого права. Зростаюча нерівність і несправедливість цієї нерівності змушують політиків і вчених пропонувати нові цілі, розробляти інноваційні механізми суспільного розвитку, зорієнтовані на розв'язання проблем якості життя.

Наразі саме висока якість життя як вітчизняними, так і зарубіжними вченими вважається головною метою соціально-економічного розвитку, визнається найважливішим критерієм ефективності управління економічними процесами та соціальною сферою. Результати наукових досліджень і статистичних спостережень засвідчують, що економічне зростання далеко не завжди конвертується у високу якість життя. Так, у Доповіді про

розвиток людини, оприлюдненій фахівцями ПРООН у 2010 році, йдеться про те, що економічне зростання не впливає лінійно на поліпшення ситуації у сфері здоров'я та освіти. Доповідь фахівців ПРООН, сформована на основі аналізу статистичних даних, зібраних починаючи з 1970 року у 135 країнах світу, заклала базис нового розуміння суспільного прогресу, обґрунтувала просту і одночасно переконливу ідею: пріоритетом сучасності є соціалізація та гуманізація економічного зростання.

Прискіплива увага до проблем якості життя спонукає уряди розвинутих країн світу щільно ув'язувати свої програми з розумінням того, заради чого живе людина, які у неї життєві цілі та мотиви поведінки, який вплив спричиняє суспільство на її світогляд і світосприйняття, чи є у неї можливість отримувати задоволення від процесу праці та співпраці, чи може вона розвиватися протягом усього життя та, будучи фізично й психічно здоровою, робити посильний і добровільний внесок у загальнодержавний прогрес. Це, власне, й обумовлює принципову новизну концепції якості життя, яка відображає спроби людства перейти на новий щабель історичного розвитку.

На основі аналізу наукових доробків зарубіжних і вітчизняних авторів, можна дійти висновку про необхідність подальшого опрацювання проблеми якості життя, що, насамперед, обумовлюється сполученням у відповідній площині наукового пошуку та практичних перетворень об'єктивних оцінок та суб'єктивних суджень, їх діалектичним взаємозв'язком. Так, перші формуються за результатами статистичних спостережень у сфері соціально-економічних відносин, другі ж є наслідком суб'єктивного сприйняття індивідом і суспільством загалом тих досягнень і невдач, що властиві нації на певному проміжку історичного поступу. Суб'єктивні судження щодо якості життя, будучи наслідком зіставлень і порівнянь, мають форму психологічного явища, в основі якого лежать такі феномени, як потреби, запити та сподівання, особистісні та суспільні установки. Тож вирішенню окресленого кола завдань має передувати віднаходження компромісу в системі координат об'єктивних і суб'єктивних оціночних суджень, які діалектично доповнюють одне одного й у своїй єдності визначають кінцеві уявлення щодо якості життя, спричиняючи тим самим потужний психологічний вплив, формуючи або ж деформуючи мотиваційно-поведінкове ядро соціально-економічного прогресу та суспільного розвитку.

1. Якість життя як об'єкт міждисциплінарних досліджень і предмет наукового дискурсу

Своїм виникненням категорія «якість життя» завдячує працям американських дослідників, які ретранслявали це словосполучення із сфери політичної риторики у площину пріоритетів суспільного розвитку. Зокрема, у 1958 р. Дж. Гелбрейт у праці «Суспільство достатку» («The Affluent Society») висловив думку про досить високий рівень життя у США, який таки суттєво відставав від швидкого темпу розширення спектру соціальних потреб населення. І хоча на той час американська економіка перебувала у стадії зростання, економісти, соціологи та психологи цілком слушно та своєчасно сформулювали виключно складне та важливе твердження про те, що економічні здобутки не завжди знаходяться у щільному взаємозв'язку із рівнем суспільного благополуччя. Постала проблема розширення діапазону характеристик, принагідних для комплексного та різностороннього оцінювання соціально-економічної дійсності, що спричинило зростання уваги до проблематики якості життя та засвідчило її діалектичний характер. Активізувалися спроби розробки системи відповідних кількісних показників, уточнення способів їх вимірювання та зіставлення, здійснення соціального нормування якісних характеристик, що стосуються умов та особливостей життя різних соціально-демографічних груп населення й суспільства загалом. Це стало початком відходу західної науки від традиційних канонів, які обмежувалися змістом категорії «рівень життя населення»¹.

Так, Д. Белл надав неабиякого значення тому, що 20 січня 1968 року міністр охорони здоров'я, просвітництва та соціального забезпечення США У. Коуен опублікував документ під назвою «Доповіді про соціальне забезпечення». На думку вченого, то була перша спроба уряду США, та й будь-якого уряду взагалі, сформувати систему показників, принагідну для характеристики якості життя, а також аналізу чинників, що її визначають: «досі жодне суспільство в історії не робило комплексних зусиль для уточнення факторів, які б допомагали або перешкождали окремому громадянину чи то зробити кар'єру, яка відповідала б його

---

¹ Садовая Е.С., Сауткина В.А. Качество жизни населения мира: измерение, тенденции, институты. Москва : ИМЭМО РАН, 2012. С. 14.

спроможностям, чи то жити повноцінним та здоровим життям, яке відповідає б його біологічним можливостям»².

Спираючись на результати проведеного дослідження, вважаємо правомірним стверджувати, що, з одного боку, якість життя виявляється у широті спектру тих можливостей, які надає людині суспільство, а з іншого – у показниках психічного та фізичного здоров'я, які зумовлюють спроможність людини цими можливостями скористатися. Відповідно, під поліпшенням якості життя доцільно розуміти розширення різноманітних побутових, соціально-комунікативних, освітньо-просвітницьких, культурно-дозвільних та інших можливостей членів суспільства за одночасного забезпечення доступу до них та умов, необхідних для збереження, відновлення й розвитку фізичного та психічного здоров'я різних соціально-демографічних груп населення. Втім, основною з причин, яка й натеper сповільнює практичну реалізацію положень концепції якості життя, є те, що відповідні критерії оцінювання мають як об'єктивний, так і суб'єктивний зміст, характеризуються складністю формулювання, узгодження та вимірювання.

Об'єктивні критерії – це науково й експериментально аргументовані показники, що дають змогу охарактеризувати складові якості життя, виходячи з принципів методології соціального нормування. Вони застосовуються для формулювання припущень та аргументації висновків щодо міри задоволеності доволі вузького спектра потреб та інтересів людини відповідно до науково обґрунтованих нормативів споживання матеріальних і духовних благ. Зрозуміло, що такі нормативи, залежно від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, можуть відповідати як мінімально допустимому рівню задоволення потреб, так і мати прогресивний характер. Тож, наміри комплексного оцінювання тенденцій у сфері якості життя на основі застосування виключно об'єктивних критеріїв позбавлені сенсу. Це актуалізує проблематику дослідження психолого-суб'єктивного чинника формування оціночних суджень, що у своїй діалектичній єдності з висновками за об'єктивним підходом забезпечуватиме передумови

---

² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 445.

для отримання комплексних результатів дослідження як певної запоруки прогресивних змін у сфері якості життя населення.

Широта спектра потреб людини засвідчує неможливість та недоцільність застосування виключно об'єктивних критеріїв. До загального переліку потреб, ймовірність задоволення яких психологічно опосередковує, а згодом й детермінує судження щодо якості життя насамперед необхідно віднести такі:

- біологічні потреби – можливість фізичного існування, підтримання здоров'я, безпечне довкілля та виробниче середовище, відпочинок;

- психологічні потреби – потреби у психоемоційних контактах, у належності до певної референтної групи;

- етнічні потреби – етнічна самостійність, належність до етнічної групи, прагнення до сталої чисельності етносу, яка дає впевненість у стійкості його існування, культура тощо;

- соціальні потреби – громадянська свобода, конституційні та суспільні права і гарантії, моральні норми спілкування, свобода пізнання і самовираження, відчуття необхідності для суспільства;

- трудові потреби – пізнання, праця відповідно до віку, статі, фізичних та розумових здібностей; освіта та професія відповідно до індивідуальних інтересів; праця як соціальний процес включення у суспільні відносини тощо;

- економічні потреби – забезпеченість їжею, одягом, житлом, предметами побуту та засобами праці.

Ще більше ускладнює процедуру досліджень у сфері якості життя й демонструє вплив суб'єктивного чинника й обставина, що формами вияву потреб є запити та сподівання. Останні, маючи індивідуально-особистісний характер, визначаються прийнятними для людини рівнем та способом задоволення тієї чи іншої потреби. Відповідаючи одним і тим самим потребам, запити та сподівання можуть бути принципово різними, адже вони залежать від сформованих протягом життя установок, індивідуальних позицій, зовнішніх обставин та міри їх усвідомлення людиною. Тож, підхід до визначення динаміки процесів у сфері якості життя та їх характерних ознак має відбуватися на комплексній основі, оперувати як об'єктивними, так і суб'єктивними критеріями оцінювання.

Суб'єктивні критерії співвідносні з думками й уявленнями людини щодо характеру її життєдіяльності. У такому контексті, оцінювання якості життя є процесом з'ясування того, наскільки

наближені ті чи інші показники життєдіяльності до відповідних нагальних потреб людини. Ціннісні пріоритети та ідеали, уявлення щодо якості життя, що сформовані у різних соціумах, матимуть відмінні риси, адже їх формування відбувається під впливом властивого певній спільноті способу життя, особливостей культури, правил взаємодії, менталітету й традицій. Важливим є те, що суб'єктивне оцінювання рівня задоволеності своїх потреб здійснюється кожною людиною індивідуально, а згодом проявляється у спрямованості, раціональності та продуктивності її соціальної поведінки: активному чи пасивному ставленні до різних політичних, культурних, соціальних та економічних змін, бажанні бути задіяною у суспільно значимих процесах або ж, навпаки, чинити опір очікуваним суспільним трансформаціям.

Загалом можна зробити висновок про правомірність і доцільність застосування як об'єктивних, так і суб'єктивних суджень щодо оцінювання якості життя, які за своєю природою і за будь-яких обставин знаходяться у діалектичній взаємодії. Розуміння цього дає можливість усвідомити всю складність антагоністичних закономірностей перебігу процесів у досліджуваній сфері. І саме діалектичний закон єдності та боротьби протилежностей є принагідним для характеристики змісту об'єктивного та психолого-суб'єктивного чинника, виявляє джерело та природу того імпульсу, який спричиняється сполученням цих оціночних компонент, надаючи поштовх прогресивним або ж регресивним змінам у царині якості життя та суспільного розвитку загалом.

Методологія оцінювання якості життя населення тривалий час майже не включала до свого складу соціально-психологічні аспекти життєдіяльності суспільства і концентрувалася переважно у матеріальній площині проблеми. По суті, до кінця минулого століття не існувало комплексних узагальнюючих показників, які б давали змогу відображати та порівнювати характеристики життя людей, тим паче з позицій його якості. Найвідомішим і найбільш застосовуваним показником був і наразі здебільшого залишається Індекс людського розвитку (Human Development Index). Результати обчислення цього індексу та рейтинг країн, побудований за його значенням, публікуються у щорічному звіті ООН, починаючи з 1990 року. Індекс людського розвитку характеризує досягнення країни з точки зору стану здоров'я, рівня освіти та фактичного доходу громадян. У 2010 р. перелік індикаторів, призначених для розрахунку Індексу людського розвитку, було розширено, а сам

індекс піддався істотному коригуванню. У соціально-економічну практику було введено Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності, Індекс гендерної нерівності та Індекс багатовимірної бідності. Втім, навіть попри суттєве розширення складових Індексу людського розвитку, він не став репрезентативним для оцінювання процесів у сфері якості життя населення, які, окрім іншого, безумовно мають опосередкований суб'єктивними станами та психологічними процесами характер. Справа навіть не у відсутності до певного часу методик, принагідних для діагностики суспільних процесів у зрізі проблематики якості життя, а у дихотомічному характері самого переходу від розрахунку Індексу людського розвитку, як індикативного базису кількісного оцінювання продукування та накопичення матеріальних й духовних благ, до проблематики якості життя. Такий перебіг подій цілком відповідає закону переходу кількісних змін у якісні, як одному з основоположних законів діалектики.

Очевидним є те, що вимір якості життя з позицій кількісного підходу може не збігатися з оцінюванням свого життя значною кількістю людей, адже основним недоліком будь-якої системи об'єктивних показників є повне ігнорування психолого-суб'єктивних оцінок, що зумовлює однобічність аналізу. Натомість перевагою модельного набору об'єктивних соціальних індикаторів, у т. ч. й тих, що включені до складу Індексу людського розвитку, є те, що забезпечується можливість отримання методологічно зіставних результатів. У той же час, такий обмежений набір показників може слугувати лише основою для розширеного, більш глибокого аналізу на основі застосування індикаторів суб'єктивного змісту.

Суб'єктивний підхід ґрунтується на твердженні, що справжнє значення якості життя відображається через психологічну інтерпретацію, оцінювання та періодичне переоцінювання людиною свого соціального простору, осяжних перспектив та поточних можливостей. Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття індивідуумами їх становища у контексті культури і системи цінностей, у просторі яких вони існують відповідно до індивідуальних цілей, очікувань, стандартів і турбот. Такий підхід передбачає визначення якості життя на основі проведення соціологічних опитувань та аналізу зібраної інформації. Офіційна ж статистика наразі не відображає ні задоволеність людей

життям, ні суб'єктивні думки щодо соціально-психологічної гармонії або ж напруженості. У західних дослідженнях однією з перших методик оцінювання якості життя з погляду суб'єктивного підходу була анкета, розроблена Л.В. Портером, завдяки якій можна було виявити рівень задоволення соціальних потреб, потреб живиння, потреб у самореалізації та его-потреб³.

У свою чергу, комбінований підхід ґрунтується на поєднанні об'єктивних статистичних даних і результатів соціологічних опитувань населення відповідно до структурованого переліку показників, що характеризують основний зміст якості життя з психолого-суб'єктивних позицій. За комбінованого підходу об'єктивні й суб'єктивні показники використовуються як рівноцінні, а якість життя характеризується як сукупність об'єктивних умов життєдіяльності та суб'єктивних оцінок щодо задоволеності широкого спектру життєвих потреб. Ілюстрацією застосування комбінованого підходу є розрахунок Індексу якості життя (The Quality of Life Index) та Індексу кращого життя (The Better Life Index)⁴. Натепер ці індекси певною мірою застосовуються як для щорічного порівняння країн, так і для аналізу динаміки показників усередині кожної з них. Вони враховують як об'єктивну статистику, так і соціологічну інформацію, отриману в результаті опитувань громадян.

Важливим елементом якості життя є той, що формується під впливом сукупності детермінант виробничого середовища. Постановка проблеми якості трудового життя стала одним з найсуттєвіших результатів оновлення моделі соціально-трудова відносин у розвинутих країнах світу та розвитку концепції якості життя загалом. Завдячуючи черзі революційних перетворень, працівник – носій прогресивних знань і професійного досвіду – спромігся суттєво посилити свою переговорну позицію та спричинити вплив на перегляд механізму розподілу додаткової вартості. Його знання, уміння та навички набули ознак капіталу, зумовили зміни у соціальній структурі суспільств капіталістичних країн світу. Втім, не лише новий принцип розподілу додаткової вартості виявився результатом подібного перебігу подій.

---

³ Porter L.W. A study of Perceived Need Satisfaction in Bottom and Middle Management Job. *Journal of Applied Psychology*. 1961. Vol. 45. P. 1–10.

⁴ Комаренко О.А. Критерії та методології оцінки рівня і якості життя населення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 368–377.

Турбуючись про власне здоров'я та тривалість життя, пересічний працівник почав вимагати й кращих умов праці, забажав працювати так, щоб отримувати задоволення від процесу трудової діяльності.

Термін «якість трудового життя» був вперше застосований С. Робінсоном у 1972 році на міжнародній конференції, присвяченій проблемам трудових взаємовідносин. Під поліпшенням якості трудового життя вчений розумів діяльність організації, спрямовану на задоволення потреб її працівників шляхом створення механізмів, за допомогою яких співробітники набуватимуть більш широкого доступу до процесу прийняття рішень, що визначають їх життя на роботі⁵. Концепт якості трудового життя швидко поширився західноєвропейськими країнами, а згодом був визнаний Міжнародною організацією праці, яка визначила як пріоритетну розробку такої державної політики, таких заходів з боку профспілок та підприємств, що призводили б до зростання поваги до здоров'я та життя працівників, забезпечували відпочинок та вільний час, розширювали можливості, необхідні для всебічного розвитку в процесі праці⁶. Психологічна ж інтерпретація проблематики якості трудового життя дала змогу констатувати, що за сучасного рівня економічного розвитку західного суспільства, окрім задоволення матеріальних потреб, важливим мотивом трудової діяльності усе частіше стає прагнення отримувати задоволення від досягнень в процесі праці – ознаки самореалізації та самовираження особистості. З таких позицій, якість трудового життя було запропоновано трактувати, як ту міру, у якій працівники можуть задовольнити свої важливі особистісні потреби шляхом праці в організації або самозайнятості. Було зроблено важливий висновок: вихідною умовою вирішення проблем якості трудового життя є всебічний розвиток трудової демократії та її раціональних психоемоційних компонент.

Водночас розвиток концепції якості трудового життя ще більше загострив проблему діалектики об'єктивного (соціально-економічного) та психолого-суб'єктивного фактору оцінювання тенденцій у сфері якості життя, а також суспільних наслідків такого оцінювання. Подальше вирішення цієї проблеми стало неможливим

---

⁵ Третьяк С. Качество трудовой жизни: как его измерить и обеспечить в сфере услуг? *Бизнес-консалтинг*. 2005. № 3. С. 39–43

⁶ Политика доходов и качество жизни населения / под. ред. Н.А. Горелова. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 120.

без ретельного дослідження тих середовищ, які детермінують перебіг процесів у царині якості життя населення.

2. Середовища формування уявлень щодо якості життя: нівелювання діалектичного дисонансу інструментами модернізації суспільства й освіти

Без сумніву, вкрай важливу роль у формуванні високих стандартів якості життя відіграє економічне середовище, а тому шкідливими та помилковими по суті є підходи, в основі яких – своєрідний економічний нігілізм: суцільне нехтування пріоритетами економічного зростання. Дійсно, розвинуті держави останнім часом дедалі активніше пропагують ідею банкрутства ідеології «суспільства споживання». Для більшості громадян цих країн споживання – банальність, вони прагнуть жити «якісно», отримуючи задоволення та відчуючи непересічність власної долі. У багатьох вітчизняних дослідників складається хибне враження, що й іншим, навіть малорозвиненим країнам, не варто зосереджуватися на перспективах економічного зростання. Але саме у цьому й приховується камінь спотикання, адже навряд можна забезпечити високу якість життя без значних успіхів у покращенні базових макроекономічних показників. Не результативність соціальних інвестицій, а пастка стратегічних прорахунків очікуватиме на тих членів світового співтовариства, які не звертатимуть уваги на те, що за умов західної цивілізації проблематика якості життя виявилася результатом діалектичної еволюції системи пріоритетів суспільного розвитку; вона не була штучно нав'язана практиці державотворення ідеологією суб'єктивізму.

Відомо, що у повоєнній Європі досить низький рівень стартових соціально-економічних умов дозволив досягти суттєвого прогресу у забезпеченні високих соціальних стандартів у короткі строки. Люди протягом життя одного покоління відчули суттєве покращення власного добробуту, що цілком закономірно призвело до розширення спектру потреб. У тому числі, нові вимоги почали висуватися до сфери трудової діяльності: безпечність, інтерес, зручність розташування, достатня кількість вільного часу; а у поняття «задоволеність життям» усе частіше включалися такі характеристики, як доступність та якість соціальних послуг, освіти та охорони здоров'я. Та всього цього не сталося б без попередньо досягнутих успіхів у площині підвищення рівня життя населення!

Без цього проблематика «якості» мала б суто популістський характер, адже неможливо проводити сильну соціальну політику без наявності відповідних ресурсів. Основними передумовами поліпшення якості життя у США, Японії та країнах Західної Європи стали непересічні успіхи у розвитку потужних виробничих баз, які задовольнили попит на внутрішніх ринках і забезпечили вихід національних товаровиробників на ринки інших країн, пропонуючи закордонним споживачам інноваційну, високотехнологічну продукцію із значною часткою доданої вартості. Сьогодні ці держави не на словах, а на справі, наблизившись до еталонів постіндустріального розвитку, агресивно захищають завойовані позиції в оновленій системі загальносвітового поділу праці. Саме тому комплексне розв'язання проблем виробничої сфери, забезпечення економічно активного населення сучасними робочими місцями, досягнення на цій основі високих показників економічного розвитку та матеріального добробуту громадян є найважливішими об'єктивними факторами поліпшення якості життя.

Не менш важливу роль у забезпеченні високої якості життя відіграє природне середовище. Будучи важливим фактором впливу, воно є сукупністю натуральних і штучно створених природних умов проживання і виробничої діяльності людей. Природне середовище є тією частиною навколишнього світу, з якою людина взаємодіє або шляхом пристосування, або шляхом перетворення і використання. Прогресуюче забруднення навколишнього природного середовища висуває нові вимоги до системи пріоритетів суспільного розвитку, змушує замислюватись про майбутнє людської цивілізації. До основних об'єктивних чинників, які зумовлюють екологічне навантаження та впливають на якість життя, необхідно віднести фактори хімічної, біологічної, радіаційної та шумової групи. Надмірне екологічне навантаження та глибокі різносторонні зміни у довкіллі руйнують здоров'я населення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, вплив хімічних речовин і високий рівень радіації є основними причинами розвитку хвороб людини. При цьому, окрім того, що погіршення здоров'я є суттєвою проблемою саме по собі, адже скорочує життя і прирікає людину на тілесні й душевні страждання, воно ще й створює суттєві перешкоди для використання тих можливостей, які надає індивідууму розвинуте суспільство.

Важлива роль у наслідуванні нових, соціалізованих пріоритетів економічного зростання та природокористування має відводитися й

громадянському суспільству. Натомість, у країнах, які розвиваються, вплив громадянського суспільства на траєкторію соціальних та економічних процесів є малопомітним, що гальмує темпи поліпшення якості життя та відсуває ідею сталого розвитку на другорядні позиції. Репрезентуючи інтереси різних прошарків населення, громадянське суспільство є невід'ємною складовою політичного середовища. У розвинутих країнах саме сильна соціальна політика, високий рівень державних видатків на освіту та охорону здоров'я допомагають окремим політикам та партіям зберегти свою владу.

Великою мірою параметри якості життя населення визначаються й характером взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем. Тому в процесі розробки заходів, спрямованих на поліпшення якості життя, важливо оперувати досить чіткими уявленнями щодо сутності соціального середовища, а також закономірностей та факторів його формування. Варто зауважити, що у загальному вжитку поняття «соціальне середовище» досить часто ототожнюється із системою освіти та професійної підготовки, системою охорони здоров'я, системою соціального захисту населення тощо. Визначальну роль усіх цих систем так званої «соціальної сфери» у забезпеченні високих стандартів якості життя важко переоцінити, втім-таки вони є складниками не соціального, а інституційного середовища⁷.

Натомість соціальне середовище як царина формування психолого-суб'єктивного фактору, що діалектично доповнює об'єктивні чинники продукування уявлень стосовно якості життя, генерується сукупністю опосередкованих психічними процесами взаємин та контактів, що виникають між людиною та соціальною групою, між окремими соціальними групами та всередині кожної з них. Вплив соціального середовища людина відчуває на собі протягом усього життя. Особливості включення особистості в одні соціальні групи та характер взаємодії з іншими – вирішальний фактор усвідомлення індивідуумом свого місця у суспільстві та передумова виникнення тих відчуттів, які у підсумку й визначатимуть суб'єктивне сприйняття якості життя.

Аналізуючи різноманітні аспекти впливу соціального середовища на формування психолого-суб'єктивних уявлень щодо якості життя,

---

⁷ Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.

важливо розрізняти проблематику його макро– та мікроскладових. Перша – окреслюється консенсусом та протиріччями, подібностями та відмінностями інтересів окремих класів (соціальних прошарків), включених у склад тієї чи іншої суспільно-економічної формації, друга – характером міжособистісних комунікацій, зміст яких визначається поточними прерогативами та статусними амбіціями окремої людини в умовах конкретного соціального оточення. І якщо клас не може змінювати свого місця у суспільно-економічній формації, не знищуючи при цьому себе як клас, то особистість може змінювати свою позицію шляхом переходу з одного соціального середовища в інше⁸. Тим самим вона реалізує право на конструювання індивідуального соціального середовища з притаманними йому психологічними ознаками. Висновки людини щодо місця у соціальному середовищі, сформовані шляхом зіставлень та порівнянь, продукують широкий спектр позитивних або ж негативних уявлень щодо якості життя, стають інтегральною домінантою суджень попри вагу тих чи інших чинників об'єктивного змісту. Такий процес генералізації психологічного фактору сприйняття проблеми якості життя зумовлює раціоналізацію або ж ірраціоналізацію поведінкових патернів та, відповідно, маючи коли конструктивний, а коли деструктивний характер, знаходить відображення в усіх сферах суспільної взаємодії. Конструктивізація поведінкових патернів на основі раціоналізації уявлень щодо якості життя передбачає застосування прогресивного інструментарію модернізації суспільства, насамперед, освітньо-педагогічної складової його розвитку.

Є різні моделі модернізації суспільства. Модель органічної модернізації уособила досвід еволюції суспільного організму країн Західної Європи, який набувався упродовж п'яти століть (XV–XIX ст.). Особливість цієї моделі – у синхронності формування передумов та важелів модернізації, як закономірної реакції на соціально-економічні виклики, спричинені наслідками буржуазних революцій, класових протиріч та релігійних війн. Натомість, за сценарієм неорганічних перетворень розвивалися Японія, Бразилія, Аргентина та інші держави, де прогресивні зміни розпочалися значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи. Відмітна риса цієї моделі – трансформація системи суспільних взаємовідносин за

---

⁸ Социальная психология: краткий очерк / под общ. ред. Г.П. Предвечного, Ю.А. Шерковина. Москва : Политиздат, 1975.

відсутності ряду істотних передумов: розвинутого ринку, громадянського суспільства та правової держави, що значною мірою компенсується потужним впливом політичних факторів й авторитаризмом влади, якій відводиться роль керманіча модернізаційних процесів. Форсована ж модель орієнтується на ще стрімкіші політичні, соціальні та економічні зміни. Вона виходить з пріоритету експортної орієнтації економіки на тлі значного скорочення індивідуального споживання всередині країни. Не менш важливу роль відіграють й заходи, спрямовані на прискорений розвиток наукового та освітнього потенціалу нації, що покликане забезпечити ефективний старт наступних етапів – розширеного застосування новітніх технологій, збільшення ємності внутрішнього ринку та підвищення купівельної спроможності громадян в цілях поліпшення якості їх життя за об'єктивним чинником оцінювання та раціоналізації їх уявлень відповідно до змісту чинників психолого-суб'єктивної групи.

Зважаючи на поточну ситуацію в Україні, пріоритетний напрям та інструмент поліпшення якості життя населення – форсована модернізація усіх сфер суспільної взаємодії, у тому числі й освітньої сфери, адже не викликає сумнівів, що саме ця сфера сприяє швидкому осучасненню суспільства, слугує підґрунтям для розвитку наукомістких виробництв, впровадження прогресивних технологій, доцільної зміни світоглядних позицій та уявлень людини у площині суджень щодо якості життя. Відповідно, до основних пріоритетів модернізації освіти необхідно віднести такі: диверсифікація освіти, індивідуалізація та демократизація освіти, забезпечення випереджуючого характеру послуг освіти, створення умов для безперервної освіти протягом життя, інтенсифікація освіти, комп'ютеризація освітнього середовища, креативізація освіти, створення умов для інтеграції вітчизняної освіти у світовий когнітивний простір, підвищення якості та практичної цінності освіти.

Освіта є однією з найбільш динамічних сфер суспільного розвитку. І лише випереджуюча освіта може задовольнити потреби сучасного суспільства. Модернізація освіти повинна забезпечити розширення її змісту, оптимізацію переліку спеціальностей, форм навчання, методів і технологій педагогічного процесу й оцінювання його результатів. Це сприятиме формуванню нової якості спеціальностей і дисциплін, а відтак й новій якості самої освіти. Модернізація освіти виявлятиметься в оновленні методології, методик та технологій опанування знань, сприйняття суспільних

цінностей, а також в удосконаленні системи контролю за їх засвоєнням. Диверсифікація освіти відобразатиметься в інноваційних схемах освітнього процесу, до складу яких включатимуться різноманітні комп'ютерні навчальні та контролюючі програми, нові педагогічні прийоми, у тому числі й виховного впливу. Наразі модернізація освіти має передбачати удосконалення освітніх програм, технологій і методик навчання, інформаційного забезпечення навчального процесу, а насамперед – залучення й продуктивне використання професійного досвіду освітян.

За сучасних стрімких змін в усіх сферах формування уявлень щодо якості життя, освіта має бути спрямована на забезпечення її безперервного характеру. Постійний розвиток знань повинен не лише підвищувати рівень професійних спроможностей, а й нарощувати інтелектуальний потенціал особистості. Модернізована система освіти має забезпечити доступ широким верствам населення до отримання другої, третьої додаткової освіти, змістовного підвищення кваліфікації, задоволення потреб у самоосвіті. Саме на такій основі формуватимуться передумови запобігання діалектичному дисонансу як потенційно можливому наслідку поєднання об'єктивних чинників і психолого-суб'єктивних факторів щодо оцінювання якості життя та його наслідків для суспільства.

ВИСНОВКИ

Демократизація відносин і розвиток постіндустріального суспільства висувають нові пріоритети розвитку, формують запит щодо поліпшення якості життя населення, яка характеризується ступенем задоволеності потреб людини, що визначається щодо норм, звичаїв і традицій, характеру індивідуальних запитів і сподівань. Наявність у площині досліджуваної проблеми об'єктивних критеріїв оцінювання та суб'єктивних суджень актуалізує важливість розроблення комплексного механізму оцінювання, враховуючи діалектичну сутність якості життя як соціопсихологічного феномену.

Результативність заходів, спрямованих на утвердження прогресивних стандартів суспільного розвитку, великою мірою залежить від врахування факторів, які визначають поточні характеристики та зумовлюють перспективи поліпшення якості життя населення. До основних середовищ, що генерують та уособлюють дію відповідних факторів, можна віднести економічне,

природне, соціальне, політичне та інституційне середовище. Вплив цих середовищ має диференційований характер. Його детермінуюча сила варіює залежно від сутності складових, що утворюються внаслідок декомпозиції якості життя населення відповідно до рольового репертуару, який властивий кожній людині у розвиненому соціумі. Так, правомірно розрізнати такі системоутворюючі складові якості життя населення: якість громадського життя, якість трудового життя, якість сімейного життя, якість особистого (індивідуально-дозвільного) життя.

До переліку ж критеріїв оцінювання якості життя, як передумови розроблення комплексних пропозицій щодо поліпшення останньої, слід віднести як ті, що стосуються визначення діапазону та характеру можливостей, які надає суспільство своїм членам, так і ті, що характеризують ступінь відповідності цих можливостей очікуванням, запитам та сподіванням людини. Характеристики якості життя можуть бути об'єднані у два взаємодоповнюючих, проте діалектично протилежних за своєю природою, блоки: той, що відображатиме рівень соціально-економічного розвитку суспільства, та той, що міститиме суб'єктивні оціночні судження, зумовлені психологічними механізмами зіставлення та порівняння. Так, блок соціально-економічних характеристик формуватиметься статистичними даними, надаючи об'єктивної оцінки різноманітним параметрам життя у контексті проблематики його якості, й насамперед тим, що відображатимуть досягнення держави у сфері суспільного розвитку та ефективності механізмів розподілу його результатів. З огляду на афективний контекст досліджуваної проблеми другий блок характеристик уособлюватиме ті з них, що узагальнюватимуть суб'єктивні висновки громадян, які формуються під впливом їх власних психологічних інтерпретацій тих чи інших суспільних змін і їх наслідків, насамперед, у площині імперативу соціальної справедливості та відповідності стандартам розвинутих країн світу. Такий підхід може бути охарактеризований як комбінований і застосованим у процесі модернізації системи суспільних взаємовідносин у цілях поліпшення якості життя, досягнення прогресивних змін як у коротко-, так і довготривалій перспективі.

АНОТАЦІЯ

У цьому розділі монографії наведено результати дослідження взаємозв'язку об'єктивних оцінок і суб'єктивних суджень щодо

якості життя населення, який охарактеризовано як такий, що має діалектичний характер. На основі застосування законів діалектики проаналізовано зміст проблеми якості життя та зроблено висновки щодо принципів формування методології комплексного оцінювання результативності процесів у відповідній сфері. Дано характеристику потенціалу практичного застосування об'єктивного, суб'єктивного та комбінованого підходів щодо оцінювання якості життя та її складових. Визначено роль психологічного чинника й особливості середовищ формування об'єктивних і суб'єктивних суджень щодо якості життя. Аргументовано, що поліпшення якості життя населення, як нагальний пріоритет суспільного розвитку, має передбачати реалізацію широкого спектра заходів соціально-економічного й освітньо-педагогічного змісту. У контексті досліджуваної проблеми, проаналізовано моделі модернізації та уточнено пріоритетні напрями поліпшення якості життя населення шляхом форсованої модернізації системи суспільних взаємовідносин, зокрема інструментами психолого-педагогічної діяльності. До складу основних пріоритетів модернізації вітчизняного освітнього середовища запропоновано віднести диверсифікацію освіти, її індивідуалізацію та демократизацію, забезпечення випереджувального характеру послуг освіти, створення умов для безперервної освіти протягом життя, інтенсифікацію, креативізацію та комп'ютеризацію освіти, створення умов для інтеграції вітчизняної освіти у світовий когнітивний простір, підвищення якості та практичної цінності освіти.

Література

1. Садовая Е.С., Сауткина В.А. Качество жизни населения мира: измерение, тенденции, институты. Москва : ИМЭМО РАН, 2012. С. 14.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 445.
3. Porter L.W. A study of Perceived Need Satisfaction in Bottom and Middle Management Job. *Journal of Applied Psychology*. 1961. Vol. 45. P. 1–10.
4. Комаренко О.А. Критерії та методології оцінки рівня і якості життя населення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 368–377.

5. Третьяк С. Качество трудовой жизни: как его измерить и обеспечить в сфере услуг? *Бизнес-консалтинг*. 2005. № 3. С. 39–43.
6. Политика доходов и качество жизни населения / под. ред. Н.А. Горелова. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 120.
7. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.
8. Социальная психология: краткий очерк / под общ. ред. Г.П. Предвечного, Ю.А. Шерковина. Москва : Политиздат, 1975.

Information about the author:

Melnychuk D. P.,

Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor at the Department of Psychology and Social Welfare
Zhytomyr Polytechnic State University
103, Chudnivska str., Zhytomyr, 10005, Ukraine